Julia Dilna

FRAZEOLOGIA A KREOWANIE JĘZYKOWEGO OBRAZU ŚWIATA WE WSPÓŁCZESNEJ POLSKIEJ PROZIE MŁODZIEŻOWEJ

We współczesnym językoznawstwie – nie tylko polskim – od dawna ugruntowane zostało stwierdzenie, że każdy język jest interpretacją tego, co posługujący się nim ludzie widzą, co czują i jak myślą, czyli swoistego dla każdej wspólnoty obrazu świata. Jest to językowa interpretacja rzeczywistości, dokonana na podstawie materialnych i duchowych doświadczeń społeczeństwa i zawarta w kategorialnych związkach gramatycznych (fleksyjnych, słowotwórczych, składniowych) oraz semantycznych strukturach leksyki, w przeciwieństwie do świata rzeczywistego obiektywnie badanego przez naukowców.

Jednym z najważniejszych narzędzi poznania językowego obrazu świata jest frazeologia. A zatem w niniejszym artykule zamierzamy osiągnąć następujący cel: na podstawie materiału frazeologicznego zawartego w tekstach współczesnych polskich powieści młodzieżowych pokazać swoiste dla języka młodzieży sposoby widzenia poszczególnych składników świata, panujących w nim hierarchii i akceptowanych przez daną grupę społeczną wartości. Zakładamy bowiem, że odrębne wspólnoty mówiące tym samym językiem narodowym inaczej postrzegają, konceptualizują i interpretują najbliższą sobie rzeczywistość, a owo postrzeganie jest odzwierciedlone w organizacji frazeologicznej wypowiedzi.

Utwory, na których się opieramy, to powieści *Szalone życie Rudolfa* i *Świńskim truchtem* Joanny Fabickiej, *Mężczyzna do towarzystwa* i *Kobieca intuicja* Dominiki Stec, *Blondynka moralnego niepokoju* i *Hormon nieszczęścia* Danuty Noszczyńskiej oraz *Smak świeżych malin*, *Cierpkość wiśni*, *Herbatniki z jagodami* Izabeli Sowy. Utwory te adresowane są do młodego odbiorcy, występuje w nich bohater młodzieżowy, a tematem są jego przeżycia i zdarzenia, w których

uczestniczy. Ważnym kryterium wyboru do analizy tych właśnie powieści stał się poza tym ich język, maksymalnie zbliżony do żywej mowy, albowiem dominującą formą wypowiedzi jest tutaj dialog, najbardziej zmierzający do potoczności. Upowszechnienie mowy potocznej, nawet w jej ekstremalnym wydaniu (z wykorzystaniem wulgaryzmów, brutalizmów, skrótów myślowych itp.) we współczesnej prozie polskiej potwierdzają badacze literatury: „opisywać dzisiejszą polszczyznę w utworach literackich w istocie znaczy badać stopień uczestnictwa języka mówionego w prozie i poezji" (Kornhauser 1999, 166). Frazeologizmy jako nośniki funkcji pomnażania zasobu synonimicznych środków leksykalnych, a zwłaszcza funkcji ekspresywno-stylistycznej, są istotnym tworzywem takiej prozy.

Wśród frazeologizmów jako współkreatorów młodzieżowego obrazu rzeczywistości wydzielamy użycia zgodne z normą frazeologiczną języka polskiego oraz użycia innowacyjne. Przeważającą grupę w analizowanych powieściach młodzieżowych stanowią jednostki frazeologiczne, które są znane w zasobach polszczyzny ogólnej. Jest to w pewnym sensie przejawem zbieżności młodzieżowego obrazu świata z obrazem świata, utrwalonym w polszczyźnie w uświęconych tradycją utartych związkach frazeologicznych.

Specyfika rzeczywistości młodych bohaterów powieści ujawnia się natomiast w zasobie frazeologicznych pól semantycznych, czyli grup jednostek frazeologicznych związanych między sobą pod względem podobieństwa znaczeń. Albowiem „językowa konceptualizacja świata nie ma charakteru obiektywnego, rzeczywistość postrzegana jest subiektywnie, rzeczy i zjawiska widziane są z niejednakową wyrazistością, jedne ich cechy się uwydatnia, inne pomija lub odsuwa na dalszy plan" (Kołodziejek 2005, 196).

Zgromadzony i uporządkowany materiał frazeologiczny powieści młodzieżowych układa się w kręgi tematyczne, których centrum semantyczne cechuje się przede wszystkim antropocentryzmem: młody człowiek oraz jego życie materialne i duchowe stanowią podstawowy obiekt opisu frazeologicznego. Jest to z kolei potwierdzeniem innego wniosku naukowego, a mianowicie uznania (np. przez J. Bartmińskiego) antropocentryzmu za jedną z podstawowych cech stylu potocznego, do którego język badanych utworów młodzieżowych jest, jak już wspomnieliśmy wcześniej, maksymalnie zbliżony (Bartmiński 1991).

Siatka pól leksykalno-semantycznych odzwierciedlająca antropocentryczną strukturę frazeologii powieści młodzieżowych wprowadza nas w świat rządzący się swoistymi prawami, preferujący określone wartości, które często w znacznym stopniu różnią się od tych uznawanych za słuszne i właściwe. Magazynem doświadczeń zbiorowych młodzieży oraz klasyfikatorem swoistych hierarchii wartości jest przede wszystkim frazeologia określająca stany i cechy psychiczne bohaterów, stosunek wobec innych oraz zachowanie w różnych sytuacjach życiowych. Jednostki frazeologiczne o takim znaczeniu stanowią najliczniejszą grupę tematyczną w zasobie frazeologicznym badanych powieści:

Stany psychiczne:

- obojętność, rezygnacja, np.: „Twój ojciec nie wyśle nawet kartki na święta, urządził się w tym swoim pociągu i *wszystko ma w nosie*" (ĆW 103)[1]; „Niedziela. Jak mawia Daniel, dzięki niej ludzie cierpliwie pchają swoje taczki zamiast *rzucić wszystko w diabły* i uciec" (ĆW 93);
- strach, np.: „Niech się pan doktor śpieszy, bo Andrzejek od godziny ostrzy tę swoją klingę. Aż mi *ciary po plecach latają*" (HJ 50); „Tym razem to nie był dreszcz. Tym razem *serce* mi *się zatrzymało*" (MT 35);
- zły humor, np.: „Wyszłam z tego całego wydawnictwa, ze starego ponurego gmachu przy ruchliwej ulicy, w *pieskim nastroju*" (MT 11); „Ewka dalej *nie w sosie*" (SŚM 74);
- wściekłość, np.: „Standardowa bajeczka – odezwała się Milka, bawiąc się dzwoneczkami przy parawanie. – Że czeka na rozwód – zadzwoniła dzwoneczkiem – że jego eks *dyszy żądzą zemsty* – znowu dzwoneczek – i że chce mu złamać życie, dlatego opowiada bzdury" (ĆW 75);
- miłość, np.: „Czego on się tak na mnie gapi? Zrobiłam mu coś, czy co? – O matko, Marysiu – odszeptała poruszona Zuzia. – Przecież on normalnie *smali* do ciebie *cholewy*" (HN 117); „Malina, wciąż *zakochana po końce swoich dużych uszu*, nie wahała się ani chwili (SŚM 86)".

Sposoby zachowania w sytuacjach życiowych (przeważnie niesprzyjających):

- zachowanie, które świadczy o twardym charakterze i woli do życia, np.: „Jeździły samochody, świeciło słońce, więc *podniosłam głowę do góry* i pomyślałam: czy ja matkę i ojca zabiłam, żebym się gryzła?" (MT 11); „Koniec żartów. Za drzwiami stoi twarda rzeczywistość i musimy *stawić* jej *czoło*" (SŚM 137); „Nie warto się zamartwiać przyszłością, tylko *żyć pełną piersią*" (SŚM 177); „*trzymać rękę na pulsie*" (SŻR 141);
- zachowanie, które świadczy o braku charakteru i woli do życia, np.: „Żyją od jednego wydarzenia do drugiego. *Płyną niczym kłody*, pozwalając, by życie ciągnęło ich za nogę" (SŚM 30); „Po prostu uciekasz od rzeczywistości. Jak pojawia się fajny facet, od razu *bierzesz nogi za pas*" (SŚM 70); „Serce ścisnęło mi się tak mocno, że *straciłem cały fason* i łzy spłynęły mi po policzkach" (ŚT 55); „Tato, nie możesz dłużej *chować głowy w piasek*. To dla mnie niepowtarzalna okazja zdobycia uznania w oczach gnębiących mnie kolegów" (SŻR 232).

Postawa wobec otoczenia (przeważnie działania społecznie nieakceptowane, działania na czyjąś szkodę), np.: „No i proszę, nawet nie musiałam kombi-

[1] Po każdym przykładzie w nawiasach wskazujemy tytuł powieści i stronę, z której dany przykład został wzięty. Tak więc SŚM – to powieść *Smak świeżych malin*, ĆW – *Cierpkość wiśni*, HJ – *Herbatniki z jagodami* (Izabela Sowa), MT – *Mężczyzna do towarzystwa*, KI – *Kobieca intuicja* (Dominika Stec), SŻR – *Szalone życie Rudolfa*, ŚT – *Świńskim truchtem* (Joanna Fabicka), BMN – *Blondynka moralnego niepokoju*, HN – *Hormon nieszczęścia* (Danuta Noszczyńska).

nować. A jednak wcale mnie to nie cieszy. Poczułam, jakbym *odbierała* Józkowi *chleb i owies*" (HJ 62); „Niczego nie podpisuj! Nie jesteśmy żadnymi przyjaciółmi. Próbował *pokombinować za moimi plecami*" (SŚM 85); „Najpierw rozpala we mnie żądzę tańca, a potem *rzuca* mi *kłody pod nogi* i dusi talent w zarodku!" (SŻR 108), „Chciałbym, żeby Pęcherz nie wrócił ze szpitala. Zawsze *podcinał* mi *skrzydła*!" (SŻR 88), „No i przez moment zapanowała błoga cisza, jak w raju, zanim Bóg *podłożył* ludzkości *świnię* i stworzył kobietę" (ŚT 71), „Kasica Łasica zabarykadowała się w pokoju babci!!! Oszaleję! Ciągle sobie na niego *ostrzę zęby*, ale zawsze ktoś mnie ubiegnie" (ŚT 134), „*Gwoździ do trumny wbił* Gonzo, który wniósł z dumą wielkie, surowe i śmierdzące jajo i oświadczył: „To dla Łasicy, żeby o nas zawsze pamiętała" (ŚT 132).

Znacznie mniejszą grupę stanowią frazeologizmy określające **stany i procesy fizyczne bądź fizjologiczne** bohaterów. Takie jednostki opisują głód, np.: *zaciskać pasa* (SŚM 73), *wykorkować z głodu* (SŚM 108), *żołądek przysycha do kręgosłupa* (ĆW 43), *głodny jak wilk* (KI 12); chłód, np.: *zmarznąć do kości* (SŚM 105), *przemarznąć do szpiku kości* (KI 39), *trząść się jak galęzie osiki* (ĆW 61); śmierć, np.: *odejść w kwiecie wieku* (SŚM 106), *puścić soki* (SŚM 150), *pójść do piachu* (HJ 111); sen, np.: *spać jak suseł* (KI 202); zamroczenie alkoholowe, np.: *pijany jak trzy dzikie świnie* (SŻR 156), *pijany w trzy trąbki* (SŻR 160), *pijany w sztok* (SŻR 205), *mieć lekko w czubie* (MT 98), *chodzić na rzęsach* (SŚM 55); picie alkoholu, np.: *topić robaka* (SŚM 87), *zalać robala* (ŚT 94), *urżnąć się na chandrę* (MT 19), *zaglądać do kufla* (SŚM 93), *pić do lustra* (SŚM 78).

Cechą charakterystyczną materiału frazeologicznego powieści jest przeważająca liczba frazeologizmów nacechowanych negatywnie. Dotyczy to przede wszystkim jednostek służących do określenia charakteru człowieka, postawy wobec otoczenia, zachowania w różnych sytuacjach życiowych. Grupy te są też najliczniejsze spośród innych grup tematycznych. Negatywne nacechowanie związków frazeologicznych jest odbiciem odpowiedniej postawy bohatera powieści wobec świata – negatywnego wartościowania przez niego otaczającej rzeczywistości, norm ogólnospołecznych itp. Analiza zasobu frazeologicznego powieści w znacznej mierze pozwala na wnioskowanie o ich treści bez lektury danych utworów: oczywiste bowiem jest to, że losy głównych bohaterów nie są łatwe i że w powieściach porusza się niejeden problem dotyczący samorealizacji życiowej młodego człowieka. W celu potwierdzenia wystarczy przeczytać pierwsze zdania jednej z powieści Joanny Fabickiej: „Sylwester. Pełen goryczy czas filozoficznych podsumowań. Oto moje: jestem życiowym bankrutem, wypalonym wewnętrznie frustratem z krzywym zgryzem" (Fabicka 2006, 5). Według autorki „serii owocowej", Izabeli Sowy, jej utwory pokazują „jałowe życie typowych reprezentantów pokolenia wyżu demograficznego: młodych samolubów, którzy prą naprzód, depcząc i zagryzając wszystko, co stanie im na drodze" (Sowa 2002b, 218). Aczkolwiek wszystkie utwory kończą się szczęśliwie, bohaterowie przechodzą niełatwą drogę nieustannych walk – o miłość, przyjaźń, sukces: żeby nie *władować się w coś po uszy* (KI 13) i nie *dostać po tyłku od życia* (KI 203), tylko *kopa w górę* (KI 24), muszą przetrwać niejedną *sytuację podbramkową* (SŻR 62), przeżyć *Sodomę i Gomorę* (KI 152), pobyć *jedną nogą w grobie* (SŻR 106), aż uda się chwycić *ostatnią deskę ratunku* (BMN 16).

Młodzież jest wspólnotą o charakterze otwartym, dlatego we właściwym jej języku dominuje kategoria ekspresywności, podstawową zaś intencją wypowiedzi jest informowanie o emocjonalnym stosunku użytkowników języka wobec obiektów otaczającego świata. Związki frazeologiczne – zarówno jednostki nacechowane pozytywnie jak i negatywnie – są idealnym narzędziem do osiągnięcia tego celu. Naturalne więc jest to, że autorzy powieści młodzieżowych, posługujący się takimi samymi środkami językowymi jak ich bohaterowie, uciekają się do frazeologizmów, które, z kolei, wywołując bogaty system obrazowy w pamięci odbiorcy, stają się niezastąpionymi nośnikami podstawowej treści utworu oraz językowego obrazu świata bohaterów.

Oprócz ustalenia najważniejszych grup tematycznych frazeologizmów, na uwagę zasługuje jeszcze jeden aspekt badania zespołu sądów o świecie, zawartego w zasobie frazeologicznym powieści młodzieżowych. Jest to analiza zabiegów innowacyjnych (wobec frazeologizmów tradycyjnych) jako potencjalnych środków wprowadzania nowych elementów do językowego obrazu świata utrwalonego w polszczyźnie we frazeologii normatywnej.

Stopień odmienności w postrzeganiu rzeczywistości powieściowej zależy od charakteru modyfikacji związków frazeologicznych, polegających na zmianie ich tradycyjnego składu lub składu i znaczenia. Godne szczególnej uwagi są jakościowo nowe elementy w miejscu tradycyjnego członu frazeologizmu (innowacje wymieniające) lub nowe elementy dodane do składu związku (innowacje rozwijające). Właśnie takie zabiegi innowacyjne są najczęściej stosowane w powieściach młodzieżowych. Mogą one powodować zmianę nacechowania ekspresywno-stylistycznego frazeologizmu, wprowadzając jednocześnie nowe elementy do językowego obrazu świata bohaterów powieści. Nie dotyczy to jednak wszystkich innowacji frazeologicznych tego typu.

Występowanie w miejscu wymienionego normatywnego członu farzeologizmu jego neutralnego synonimu albo dodanie członów powtarzających znaczenie jednostki podstawowej z reguły nie powoduje zmian semantycznych lub ekspresywno-stylistycznych frazeologizmu, a więc zasadniczo nie zmienia utrwalonego w polskiej frazeologii językowego obrazu świata, np.: *głodny jak szakal* (: *głodny jak wilk*), *głupi jak materac* (: *głupi jak but*), *gromić kogoś spojrzeniem* (: *piorunować kogoś spojrzeniem*), *rzut beretem* (: *rzut kamieniem*); *podkręcać śrubkę* ***na wyższe obroty*** (: *podkręcać śrubkę*), *wyjąć uszy* ***spod włosów*** (: *wyjąć uszy*).

Nową młodzieżową wizję świata tworzą natomiast te związki frazeologiczne, które doznały przede wszystkim intensyfikacji znaczenia poprzez uzupełnienie struktury lub wymianę członów. W zależności od charakteru innowacji wymieniającej bądź rozwijającej wydzielamy następujące sposoby intensyfikacji znaczenia tradycyjnego frazeologizmu:

1. Poprzez wymianę tradycyjnego członu na jednostkę należącą do tego samego pola semantycznego, ale o wyższym stopniu natężenia cechy, np.: „A my

z Maćkiem obieramy ziemniaki na wczesną kolację. To znaczy próbujemy. Bo ja – wiadomo, mam *trzy lewe ręce*, a Maciek ledwo trafia nożem w kartofel" (HJ 162), norm. *mieć dwie lewe ręce*.

2. Poprzez wymianę tradycyjnego członu na jego synonim o nacechowaniu ekspresywno-stylistycznym, np.: „Zamiast dla odmiany zafundować jemu trochę złudnych nadziei, powiedziała, co o tym wszystkim myśli. – *Wygarnęła z grubej rury*? Należało mu się!" (SŚM 86), norm. *powiedzieć / huknąć / walnąć z grubej rury*.

3. Poprzez dodanie do członu nominalnego przydawek (nawiązujących semantycznie do znaczenia, jakie ma człon określany w użyciach swobodnych) lub członów dopełnieniowych i okolicznikowych do członu werbalnego, np.: „Obserwując sytuację na **znacznie większym** luzie zauważyłam, że wszystkie, a przynajmniej spora większość nauczycielek zabiega o prywatne względy dyrektora" (HN 129), norm. *być na luzie*; „Ledwie zaczął się wrzesień, a jesień dawała już **mocno** znać o sobie" (HN 54), norm. *dawać znać o sobie*; „Jak się ma **choć kawałek** głowy na karku, to powinna ona stać na własnych nogach" (BMN 31), norm. *mieć głowę na karku*.

4. Poprzez podwójną modyfikację tradycyjnego związku: dodanie oraz wymianę członów, np.: „Wykreśliłam guru z mojego życia raz na zawsze – oznajmiła, a nam wszystkim spadły z piersi **ogromne ołowiane** bryły" (ĆW 99), norm. *kamień spadł komuś z serca*.

Jak widzimy, dynamika i ekspresja życia współczesnej młodzieży powoduje, że czasem nawet tak obrazowe środki językowe, jak frazeologizmy, nie potrafią w pełni oddać wszystkich porządanych odcieni znaczenia w przekazywanej informacji.

Językowy obraz świata badany w niniejszym artykule na podstawie frazeologii powieści młodzieżowych jest dość wielostronny. Tematyka większości frazeologizmów jest wyraźnie ukierunkowana antropocentrycznie – uwzględnione zostały różne aspekty życia współczesnej młodzieży, ale poszczególne aspekty odzwierciedlone są w jednostkach frazeologicznych nierównomiernie. Stosunkowo niewiele uwagi, na przykład, poświęca się problemom z zakresu pracy lub nauki, rodziny, życia w mieście, otoczenia fizycznego człowieka. Znacznie wyraźniejszy jest natomiast obraz świata wewnętrznego młodego bohatera – charakter, stany psychiczne, emocje, uczucia, postawa wobec otoczenia. Frazeologia tych grup tematycznych najczęściej jest nacechowana negatywnie, przedstawia bowiem młodego człowieka w różnych sytuacjach niesprzyjających lub działającego na czyjąś szkodę. Konfrontacja innowacyjnych związków frazeologicznych ze związkami ustalonymi w polszczyźnie wskazuje na różnorodne układy odniesień między nimi – od analogiczności w widzeniu świata do odmienności zależącej od stopnia modyfikacji tradycyjnego frazeologizmu.

BIBLIOGRAFIA

Bartmiński J., 1991, *Styl potoczny jako centrum systemu stylowego języka*, w: *Synteza w stylistyce słowiańskiej*, pod red. S. Gajdy, Opole.
Fabicka J., 2004, *Szalone życie Rudolfa*, Warszawa.
Fabicka J., 2004, *Świńskim truchtem*, Warszawa.
Kołodziejek E., 2005, *Człowiek i świat w języku subkultur*, Szczecin.
Kornhauser J., 1999, *Język we współczesnej literaturze polskiej*, w: *Polszczyzna 2000: orędzie o stanie języka na przełomie tysiącleci*, pod red. W. Pisarka, Kraków, s. 166–180.
Noszczyńska D., 2007, *Blondynka moralnego niepokoju*, Warszawa.
Noszczyńska D., 2008, *Hormon nieszczęścia*, Warszawa.
Sowa I., 2002a, *Cierpkość wiśni*, Warszawa.
Sowa I., 2002b, *Smak świeżych malin*, Warszawa.
Sowa I., 2003, *Herbatniki z jagodami*, Warszawa.
Stec D., 2004, *Mężczyzna do towarzystwa*, Warszawa.
Stec D., 2005, *Kobieca intuicja*, Warszawa.